

Волинець Людмила Леонідівна — науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України. Коло наукових інтересів: актуалізація інтегрування в зміст загальної освіти мистецьких дисциплін, фінська модель освіти, докорінна зміна парадигми загальної освіти.

УДК 37.013.73

ІДЕЇ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ У ФІЛОСОФІЇ ЕДГАРА МОРЕНА

У статті висвітлено філософські ідеї гуманізації освіти сучасного французького мислителя Е. Морена. Ці ідеї є органічним виміром його парадигми комплексності. Гуманізацію освіти Е. Морен розглядає в контексті життєвої необхідності глибоких суспільних трансформацій і пов'язує їх, насамперед, з проблемою людських знань і підходами до їх набуття.

Ключові слова: Е. Морен, гуманізація освіти, парадигма комплексності, трансформація.

*Величезна планетарна криза є нічим іншим,
як кризою людства, яке не змогло стати людяним
Едгар Морен*

Ці слова сучасного всесвітньовідомого французького філософа та соціолога Е. Морена влучно виразили нинішній кризовий стан нашої планети та сутнісну причину такого стану. Оскільки значною мірою відповідальність за «якість» людини, за її людяність лежить на суспільних інститутах освіти, то завдання гуманізації освіти вважається першочерговим.

Багатий доробок гуманістичної філософії Е. Морена у просторі українських педагогічних досліджень ще мало висвітлений. Ідея необхідності впровадження принципів складного мислення в освітню сферу та евристичний потенціал теоретичних розвідок Е. Морена були розглянуті у статті С. Ганаби «Освітній потенціал теоретичних розвідок Едгара Морена» [1].

Метою нашої статті є висвітлення ідей гуманізації сучасної загальної освіти у філософії Е. Морена в контексті його теорії комплексності.

Питання гуманізації освіти є однією з головних тем філософії Е. Морена. Це питання є органічним виміром його теорії комплексності. Гуманізацію освіти

Е. Морен розглядає як глибокі трансформаційні зміни і пов'язує їх, насамперед, з проблемою людських знань і підходами до їх набуття.

Кризу різних сфер життєдіяльності людства, яка все більше набуває рис системної, наскрізної, Е. Морен пояснює передусім «кризою пізнання» [3, с. 123]. Виявляючи причини, механізми, які спричинили цю кризу, він розглядає стан науки, що визначив стан пізнання і розуміння людиною світу.

Починаючи з XVII ст., мислення людини Заходу спрямовувалося парадигмою пізнання, сформульованою Декартом. Ця парадигма базується на підході, що роз'єднує суб'єкт і об'єкт, протиставляє душу та тіло, дух і матерію, якість та кількість, почуття і розум, свободу та визначеність тощо [11, с. 9].

У результаті, як зазначає Е. Морен у своїй праці «Введення в комплексне мислення» (*Introduction à la pensée complexe*), ми пізнаємо світ в умовах панування принципів роз'єднання, зменшення, скорочення та абстрагування, що утворює «парадигму спрощення». Вона полягає в спрощенні складного, комплексного, багатовимірного до простого, одновимірного з метою «уможливлення його наукового дослідження». Відповідно до цієї парадигми, принцип достовірності ідей, як «чітких і відокремлених», означає роз'єднаність самого мислення [9, с. 18], [11, с. 19].

Вже в XIX ст., на думку Е. Морена, знання стали настільки роз'єднаними, що фахівці почали втрачати спроможність думати про проблеми, які виходять за межі їхньої галузі знань [13]. Гігантський прогрес у розвитку наук, що відбувся упродовж XX ст., призвів до вузької спеціалізації та поглибив цю проблему. Вузька спеціалізація, яка замикається сама на собі (гіперспеціалізація), заважає правильно інтерпретувати навіть прикладні проблеми, які можуть бути поставлені та розглянуті не інакше як у взаємозв'язках з різними сферами життєдіяльності людини, у контексті загальних планетарних проблем, що дедалі більше стають визначальними. Наприклад, економіка є соціальною наукою. Підпорядкувавшись принципу спрощення, вона є надзвичайно розвинутою математично і дуже слабо розвинутою соціально і гуманістично, оскільки абстрагується від суспільних, історичних, політичних, психологічних, екологічних умов, з якими є тісно пов'язаною. Тому її експерти все частіше виявляються неспроможними інтерпретувати й передбачати ті чи інші економічні події [11, с. 18–19].

У результаті чинного способу пізнання, вузької спеціалізації, підпорядкування науковим принципам ізолювання та спрощення, розум людини Заходу не може зв'язати різні елементи разом, в одну цілісність. Е. Морен вважає таку модель мислення небезпечною, оскільки це призводить до фрагментованого світогляду й лімітованого світорозуміння, носій якого думає, що мислить ясно і правильно і що «істина знаходиться в межах дисциплін, а не в місці злиття знань з різних дисциплін» [7]. Науки, особливо «точні», часто надто зосереджені на предметі дослідження, аби вмістити філософські роздуми, які, однак, могли б висвітлити стратегічні принципи й методологію цих досліджень [4, с. 15].

Такий підхід до пізнання відобразився і на структуруванні змісту загальної освіти – у вигляді набору окремих, здебільшого «наукових, серйозних» предметів, практично непов'язаних між собою в цілісну світоглядну картину. Це стало величезною перепорою до надання адекватних, дійсно потрібних, сутнісних знань у наших освітніх системах. Е. Морен вважає, що когнітивний простір чинної освіти, зокрема фрагментація знання, заважає нам зрозуміти фундаментальні та глобальні проблеми.

Фрагментований світогляд, що позбавляє здатності сприймати, бачити Світ цілісно, розуміти фундаментальні закони й принципи Буття, призводить до послаблення людської відповідальності, коли кожен відповідає лише за своє вузькоспеціалізоване завдання. Так само послаблюється відчуття єдності, взаємозв'язку з іншими людьми [11, с. 18], [3, с. 123], [8, с. 9].

Знання людини про саму себе також є роз'єднаними, фрагментованими. Її біологічний вимір, включаючи мозок, підпорядкований сфері біології. Її психічний, соціальний, економічний, релігійний виміри є водночас відсунутими і розділеними одні від інших у різних сферах гуманітарних наук. Суб'єктивний, екзистенційний, поетичний виміри людської природи перебувають у віданні художньої сфери пізнання: літератури й поезії, різних видів мистецтва. Філософія, яка за своєю природою є розмірковуванням над усією проблематикою, пов'язаною з людиною, замкнулася сама на собі [11, с. 18].

Досягнення науки ХХ ст., зокрема в космології, науках про Землю, екології, біології, передісторії тощо, змінили уявлення про Всесвіт, Землю, життя, саму людину. Однак ці внески наук залишилися роз'єднаними [11, с. 23]. У результаті тривалого послуговування декартівською парадигмою спрощеного пізнання людське мислення виявляється неспроможним вирішувати проблеми, що жорстко постали в ХХІ столітті. Ці проблеми-виклики дедалі більше потребують багатодисциплінарного, трансверсального, міжнаціонального, планетарного підходу до свого вирішення [8]. На думку Е. Морена, для того, щоб глобальне суспільство могло розвиватися в позитивному руслі, необхідні фундаментальні зрушення в науковій парадигмі пізнання, її трансформація [9, с. 26].

В останньому, шостому томі своєї найбільшої праці «Метод» (*LaMathode*) під назвою «Етика», Е. Морен намагається визначити відновлювальні шляхи, які б дозволили людству вийти з «планетарного залізного віку, з передісторії людського розуму, з цивілізованого варварства і напрацювати етику суспільства-світу». Автор висловлює надію на можливість успішного трансформаційного зрушення людства шляхом комплексних цивілізаційних змін (що охоплює зміну мислення, освіти, науки, організації життя тощо). Людство має докласти зусиль до напрацювання об'єднаного бачення трансформування суспільств у суспільство-світ. Гуманізація освіти мислиться складовою її трансформації в умовах трансформування суспільств [5].

Зміна, трансформація наукової парадигми означає звернення людства до іншого способу пізнання дійсності, напрацювання іншого – комплексного – способу мислення, а також заміщення парадигми розділення та спрощення парадигмою цілісного, комплексного бачення. Комплексне мислення – це мислення, яке поєднує здатність «добре думати» і «добре діяти», мислення, що наділене стратегічним баченням і бере до уваги наслідки дій [3, с. 123, 126], [11, с. 40], [5].

Не йдеться про те, щоб відмовитися від вузькоспеціалізованих знань на користь знання цілісності, від аналізу на користь синтезу. Йдеться про їх поєднання. Поєднання двох протилежних, але взаємодоповнюючих підходів. Е. Морен говорить про комплексні знання, пов'язуючи поняття комплексності з латинським словом *complexus*, що означає сплетіння, переплетення частин. Комплексне знання означає бачення спільного виміру в речах, бачення єдності та різноманіття водночас. Так, наприклад, генетично, церебрально й анатомічно люди належать до одного біовиду, але важливо побачити, що ця єдність проявляється через індивідуальну різноманітність.

Так само, культура ніколи не існує як абстрактна. Вона проявляється у вигляді різних конкретних культур, як музика – через різні види музики та конкретні твори. Е. Морен вважає, що значення єдності розмаїття є дуже важливим для комплексного бачення [11, с. 21], [7].

Тому в освіті, починаючи з дошкільних закладів, він вважає за доцільне скористатися ідеєю моделі пізнання, сформульованою Паскалем: «Оскільки всі речі чимось спричинені й самі є причиною чогось, користуються допомогою чогось і самі чомусь допомагають, є опосередкованими та безпосередніми, й усі вони підтримуються природним і невідчутним зв'язком, який сполучає між собою найбільш віддалені й найбільш різні з них, я вважаю за неможливе пізнавати частини, не пізнаючи ціле, так само як і пізнавати ціле, не пізнаючи окремо частини» [3, с. 124].

Для напрацювання комплексного способу мислення та утвердження парадигми цілісного, комплексного бачення важливим є трансдисциплінарний підхід [2, с. 22]. Як стверджує Е. Морен, у «Свідомій науці» (*Science avec conscience*) [12] невідкладним стає завдання визнання науковим співтовариством міждисциплінарного характеру знань, а вчені різних наукових сфер мають навчитися спілкуватися між собою [4, с. 15], [14, с. 47].

Фундаментальні зрушення в парадигмі можливі за умови розширення спектру наукових способів, методів пізнання. На думку Е. Морена, не можна вважати знаннями лише ті, що є складними, формалізованими або математичними. Незважаючи на важливість цього типу знань, не можна ігнорувати ті знання, що є здобутком внутрішнього життя людини, її почуттів, емоцій і сутнісної природи, оскільки це є фактом дегуманізації [7], [8]. Раціональність, яка є однозначною, абсолютно логічною та намагається усунути протиріччя, приречена на спрощене, поверхове розуміння речей. Широко використовуючи розум, ми маємо водночас усвідомлювати, що розум, логіка не можуть зрозуміти все, знати все вичерпним чином, і що є інші способи пізнання – естетичні, поетичні, інтуїтивні, які допомагають людині орієнтуватися за межами визначеності. Наукове знання не може претендувати на монополію пояснення епістемологічних, філософських та етичних проблем [11, с. 6], [6].

З розвитком раціонально-емпірично-технічного знання, знання символічні, міфічні, магічні, поетичні нікуди не зникли, але набули статусу маргінальних [11, с. 30]. Проте розумовий розвиток є невіддільним від емоційності, цікавості, захопленості, які надихають на філософські чи наукові пошуки. У західній культурі емоційність тривалий час протиставлялася розуму як така, що може пригнічувати, перешкоджати пізнанню. Такий однобокий підхід призвів до того, що було проігноровано іншу сторону емоційності. Вона також може розвивати, посилювати, збагачувати інтелектуальне пізнання, сприяти осягненню певних законів, закономірностей, особливо що стосується внутрішнього, психічного світу людини, стосунків з іншими. Емоційний досвід, його осмислення сприяють пізнанню, напрацюванню світогляду. Між розумом та емоційністю існує тісний зв'язок. Здатність мислити може деградувати, руйнуватись через нестачу емоцій. Послаблення здатності емоційно реагувати може так само бути джерелом нераціональної поведінки [11, с. 5–6].

Про важливість внутрішнього, психічного життя людини свідчить той факт, що нейроцеребральна система, яка поєднує організм та зовнішній світ, становить лише 2 % усіх зв'язків, у той час як внутрішнє функціонування забезпечують 98 % цих зв'язків. Вони конституують психічний, відносно незалежний, світ людини, в якому формуються потреби, мрії, бажання, ідеї, образи, фантазії. Цей світ проникає,

впливає на наше бачення, розуміння світу зовнішнього [11, с. 6]. Тому надважливим виміром нової комплексної парадигми пізнання має стати психічна, емоційна культура людини. А це означає, що в змісті освіти мають бути не лише сфери знань, які упродовж століть визнавалися як «серйозні», а отже, пріоритетні, важливі. На часі розширити діапазон цих сфер і взяти до уваги ті предмети, що все ще перебувають у статусі маргінальних, оскільки розглядаються як маловажливі, «несерйозні», другорядні. Це стосується, насамперед, сфер знань, пов'язаних з естетичним сприйняттям, – різних видів мистецтв, природи.

Антропологічний вимір філософії Е. Морена є для нього фундаментальним. Головна тема його праць стосується стану людства. Цей стан філософ досягає через створену ним парадигму комплексності. Одним з основних понять дослідження Е. Морена є поняття «людина комплексна» (*homme complexe*) [14, с. 3, 15].

Найбільша, шеститомна, праця Е. Морена «Метод» є прикладом трансдисциплінарного дослідження з комплексної антропології. Це дослідження охоплює такі наукові сфери, як фізика, біологія, соціологія, політика й епістемологія у спробі збагнути феномен людини. Таким чином, він напрацьовує комплексні знання, що стосуються людини, людського, людяності, людства. Ці знання, які нині залишаються розрізненими й ізольованими, в Е. Морена поєднуються, переплітаються в різних вимірах, різних аспектах людської реальності: фізичної, біологічної, психологічної, соціальної, антропологічної, міфологічної, економічної, соціологічної та історичної. Таким чином, він робить спробу відновити роз'єднані знання [15].

Комплексність, єдність науки для автора означає комплексність, єдність того, що вивчається, осягнення предмета дослідження у всіх доступних для науковця вимірах і взаємозв'язках. Людина, людство мислиться Е. Мореном у контексті таких суперечностей, як людяне та нелюдяне, замкненість на собі й відкритість до інших, раціональність та емоційність, розум і міф, архаїчне й історичне, детермінізм і свобода тощо [4, с. 1–3].

Поняття «людина комплексна» для Е. Морена означає, насамперед, вихід за межі поняття «людини» як людини розумної, раціональної (*homo sapiens*). Він прагне також збагнути природу людини як людини нерозсудливої, безумної, божевільної (*homo demens*) [14, с. 16].

Наявність таких понять, як *homofaber* (людина, що робить), *homo economicus* (людина економіки), *homo ludens* (людина, що грається) надихнули Е. Морена говорити про *homo prosaicus* (людину прозаїчну), тобто людину, яка робить обов'язкові речі, щоб заробляти собі на життя і вижити. Однак саме життя Е. Морен пов'язує з поетичним світосприйняттям і пропонує поняття *homo poeticus* (людини поетичної). Таким чином, поняття *homo complexus* (людини комплексної) у філософії Е. Морена є багатовимірним [14, с. 17–18].

Інша площина, в якій Е. Морен розглядає комплексність людини, пов'язана з триєдністю людини як біологічного виду, індивідуальності та соціальної істоти – «біо-психо-соціальної цілісності». Комплексність полягає в тому, що не можна сказати, що людина є на одну третину – біологічна істота, на одну третину – індивідуальність, і ще на одну третину – соціальна істота. Кожне з цих трьох понять є виміром двох інших. Оскільки людина є водночас феноменом біо-фізичним і психо-соціо-культурним, комплексне мислення має посприяти об'єднанню природних і гуманітарних наук з вивчення стану людини, людства [14, с. 19, 23–24].

Зміна парадигми пізнання, мислення означає й зміну підходу до гуманізації науки, суспільства й освіти. Тому гуманізація освіти – це зміна парадигми на комплексну, в якій є місце для врахування складного феномену людини, розуміння її на якісно вищому рівні, взяття до уваги її багатовимірної природи. Це є передумовою для переосмислення освітнього процесу, його мети, завдань, підходів до його організації, відбору та структурування змісту.

Гуманізація освіти, її олюднення наразі мислиться, з одного боку, як головна передумова глибоких трансформаційних змін, яких потребують освітні системи країн світу, а з іншого – як надзвичайно складне завдання. Як передумова поліпшення стану загальної освіти, підвищення її ефективності гуманізація є важливою з тих міркувань, що людина все більше усвідомлюється важливим суспільним і економічним ресурсом. А якщо це ресурс, то його потрібно берегти, тобто ставитися до нього більш гуманно – хоча б із міркувань раціональності, доцільності, навіть вигоди. Гуманізувати освіту стає економічно вигідним, оскільки це уможливить активізацію та підвищення креативності, а отже, й ефективності, продуктивності людського ресурсу [10].

Е. Морен наголошує на нагальній важливості гуманізуючого трансформування освіти. Наводячи як приклад Францію, він вказує на те, що показники наукових і освітніх досягнень зводяться до кількісних параметрів. До уваги беруться питання фінансування, кількості викладачів, годин на той чи інший предмет. Е. Морен вважає, що такий підхід не дає змоги досягнути суті необхідних змін і тому більшість освітніх реформ виявляються неуспішними. Він виявляє взаємозалежність: для зміни суспільного інституту освіти важливо змінити мислення, а для зміни останнього необхідно змінити суспільний інститут освіти [3, с. 132].

У контексті необхідності напрацювання людством комплексного, цілісного мислення надзвичайно важливою постає проблема змісту загальної освіти. Оскільки наразі енциклопедизм у кількісному сенсі не уявляється можливим, Е. Морен пропонує сучасне поняття енциклопедизму як обізнаності з основними поняттями з різних сфер знань, орієнтування в проблематиці, спірних питаннях сучасних наук. Цей зміст має дійсно відповідати потребам людства в планетарну добу, давати знання онтологічних законів, ключових планетарних проблем та розвивати компетентності для їх вирішення. Адекватний розгляд конкретних, прикладних, локальних проблем може здійснюватися лише у контексті цих основоположних знань. Вони потрібні для розвитку здатності охоплювати все у контексті, комплексності, у взаємозв'язках [11, с. 1, 3, 15], [14, с. 40].

Основні завдання гуманізації загальної освіти Е. Морен бачить, зокрема, у тому, щоб:

- підготувати якісно нове покоління педагогів. Оцінюючи стан стосунків учителів та учнів у Франції як кризовий (як і французької системи освіти загалом) Е. Морен пропонує будувати освіту майбутнього на ідеях і досвіді педагогічних систем М. Монтесорі, С. Френе, П. Фрейре, Зеленої Школи¹ тощо;
- з метою розвитку більш складного, комплексного способу мислення та пізнання, досягнення спільної суті речей використовувати міждисциплінарний підхід у структуруванні змісту освіти. Навчання має допомагати учням використовувати їхні природні здібності бачити предмети в їх контексті;
- розвивати багатовимірне бачення, що дозволяє брати до уваги різні грані реальності, а не якусь одну площину. Навчання має забезпечувати від того, аби

¹ Зелена Школа - міжнародна школа, що була створена в 2008 р. на Балі

розум задовольнявся баченням лише частини цілого, послуговувався упередженим баченням. Зокрема, це стосується людських стосунків, взаєморозуміння;

- розвивати аналітичне та водночас синтезуюче мислення, давати знання методів осягнення взаємних зв'язків, впливів, дій;
- виховувати здатність до взаєморозуміння між громадянами та групами; розвивати поліцентричне мислення на основі розмаїття культур світу, що є джерелом інноваційності та творчості в усіх сферах;
- готувати уми, з одного боку, до здатності відповідати на виклики, пов'язані з людськими знаннями, зростаючим ускладненням завдань, з іншого – до прийняття невизначеності;
- сприяти усвідомленню різних рівнів власної ідентичності: приналежності до держави-нації, її історії та культури, до Європи та людства;
- сприяти усвідомленню необхідності жити не за принципом конкурування, а за принципом взаємодоповнення. На зміну роз'єднаності має прийти об'єднання – сімбіософія, мудрість жити разом;
- розвивати почуття естетичного. Це почуття Е. Морен пов'язує з життєвою необхідністю здатності людини до поетичного світосприйняття, з «мистецтвом жити». Для розвитку почуття естетичного в освіті мають посісти відповідне місце художня література, поезія, мистецтва [3, с. 129, 132–135], [4, с. 28], [11, с. 34, 41–42].

Особливої уваги Е. Морен надає такому завданню гуманізації освіти, як навчання етики планетарного порозуміння. Навчання міжособистісного порозуміння має бути умовою і гарантією інтелектуальної і моральної солідарності людства. Таке навчання покликане подолати стан «варварського нерозуміння» в людських стосунках. Для цього необхідно, як пише Е. Морен, вивчити причини расизму, ксенофобії, зневаги. Результати такого дослідження мають стати основою для освіти миру [11, с. 3, 42, 51].

Е. Морен вважає, що надання знань, які б сприяли людському порозумінню є фундаментальним, але дуже важким завданням освіти. Розуміння іншого потребує усвідомлення того, що людина є складною, багатогранною істотою, наділеною багатьма рисами, якостями. Це принцип порозуміння. Для того, щоб зрозуміти іншого, потрібно зрозуміти себе, тобто зрозуміти «механізми розуміння». Таким чином, важливо розвивати здатність учнів до самоаналізу та самокритики як протидії природним прагненням до самовиправдання. Людям притаманна схильність до самообману, створення ілюзій щодо себе, мислення себе як носія добра, а інших – зла. Це часто проявляє себе у формі релігійного чи політичного фанатизму. Тому психічну культуру потрібно розвивати вже на перших етапах освіти [7], [11, с. 55]. Психічна культура дає змогу втриматися від спокуси моралізаторства – оцінки-трансформації помилки іншої людини як моральної вини – і звільнити себе від будь-якого зусилля аналізу та роздумів [5]. Е. Морен вважає, що «головною проблемою для кожної людини є проблема її власного внутрішнього варварства» і запрошує кожного напрацьовувати «істинну психічну культуру» [10, с. 94–103], [5].

Гуманізація освіти покликана змінити людське мислення, сприяти усвідомленню онтологічних законів Буття для того, щоб повернути хід подій в екологічному стані планети, ціннісних орієнтацій щодо співвідношення «кількість-

якість», «прозаїчне-поетичне» у людському житті. Гуманізаційні процеси в освіті мають протистояти примату стандартизованого споживання, тиранії грошей, пануванню вигоди над людськими стосунками [11, с. 38–39].

Таким чином, ідеї гуманізації освіти у філософії Е. Морена є сутнісним виміром його парадигми комплексності, яку можна розцінювати як теорію нового гуманізму, що пропонує нові підходи до пізнання, новий спосіб мислення. Гуманізм Е. Морена – це більше, ніж визнання цінності кожної людини, що було характерно для традиційного гуманізму. Новий гуманізм означає мислення кожною людиною себе як частини людства, відчуття зв'язку з усіма й усім, що є на планеті. Найвищий і найглибший сенс гуманізації освіти полягає у пробудженні людського в людині, людяності людства, у наданні інститутом загальної освіти знань онтологічних законів. Для їх досягнення освіта покликана сприяти розвитку комплексного, контекстуального, багатовимірного, планетарного бачення проблем. Людина XXI ст. має бути здатною аналізувати, синтезувати, весь час структурувати, переструктурувати знання, постійно удосконалювати своє бачення й розуміння світу відповідно до все нових і нових знань. Вона має бути спроможна гармонізувати свої стосунки з довкіллям – природним і суспільним – для уможливлення взаємодії з іншими членами суспільства у вирішенні планетарних проблем-викликів. Ідеї гуманізації освіти у філософії Е. Морена варто розглядати як конструктивну пропозицію глибоких трансформацій людства.

Список використаних джерел

1. Ганаба С. Освітній потенціал теоретичних розвідок Едгара Морена / С. Ганаба // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філософія. – 2011. – Вип. 8. – С. 425-431. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoafs_2011_8_47.pdf
2. Морен Э. Метод. Природа Природы / Эдгар Морен. Перевод с французького Е.Н.Князевой. М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 464 С.
3. Морен Е. Шлях. За майбутнє людства / Едгар Морен. /пер. з фр.Є.Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2014. – 256 с
4. Abdelmalek A. A. Edgar Morin, sociologue et théoricien de la complexité : des cultures nationales à la civilisation européenne / Aït Ali Abdelmalek. - *Sociétés* 4/2004. – (n° 86). – p. 99-117 UR : www.cairn.info/revue-societes-2004-4-page-99.htm.
5. Lemaire Ph. Ethique pour un monde incertain / Chronique de Philippe Lemaire à propos du livre d'Edgar Morin // *Ethique La NRM* #12. - Mars 2005. - http://nouvellerevue moderne.free.fr/edgarmorin_ethique.htm
6. Morin E. Asie et Occident, comment comprendre le vivre? Débat „Sans Tabou“ du 21 mai 2015 / Edgar Morin et François Jullien. - https://www.youtube.com/watch?v=GHYbfMNm_Kg&feature=youtu.be
7. Morin E. GUNi.Talks: Interviews / Edgar Morin. GUNI Secretariat November 2006. – video. – <http://www.guninetwork.org/resources/guni.talks/edgar-morin>
8. Morin E. Il n'y a pas de solution, mais il y a une voie/ Edgar Morin. - mardi 19 mai 2015 <http://www.altermonde-sans-frontiere.com/spip.php?article28553>
9. Morin E. Introduction à la pensée complexe / Edgar Morin . – Éditions du Seuil. – 2005. – 157 p.
10. Morin E. La Méthode : Volume 5, L'humanité de l'humanité : l'identité humaine / Edgar Morin / Français Éditeur : Seuil Collection : Points Essai Format : Poche, 2003. – 400 p.

11. *Morin E.* Les sept savoirs nécessaires à l'éducation du futur / Edgar Morin – Unesco, Paris, 1999. – 67(71) p.
12. *Morin E.* Science avec conscience / Edgar Morin. – Paris, Fayard. Réédition, édition de poche, Coll. “Points”, 1990. – 315 p.
13. *Morin E.* Seven Complex Lessons in Education / Edgar Morin. – video. – <https://www.youtube.com/watch?v=oUfqZE-Ywts>
14. *Poirier N.* Entretien avec Edgar Morin / Poirier Nicolas, Fouré Lionel // Le Philosophoire 2/2004 (n° 23), p. 8-20. - URL : www.cairn.info/revue-le-philosophoire-2004-2-page-8.htm.
15. *Sánchez A.* Human Nature. Interview with Edgar Morin / Written by Ana Sánchez. - <http://metode.cat/en/Annual-Review/Monographs/Human-nature/Interview-with-Edgar-Morin>

References

1. *Hanaba S.* Osvitnii potentsial teoretychnykh rozvidok Edhara Morena / S. Hanaba // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Ser. : Filosofiia. - 2011. - Vyp. 8. - S. 425-431. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoafs_2011_8_47.pdf
2. *Moren Je.* Metod. Priroda Prirody / Jedgar Moren. Perevod s francuz'kogo E.N.Knjazevoj. M.: Progress-Tradicija, 2005. – 464 S.
3. *Moren E.* Shljakh. Za majbutnje ljudstva / Edghar Moren. /per. z fr.Je.Maricheva.– K.: Nika-Centr, 2014. – 256 s
4. *Abdelmalek A. A.* Edgar Morin, sociologue et théoricien de la complexité : des cultures nationales à la civilisation européenne / Aït Ali Abdelmalek. - *Sociétés* 4/2004. – (#86). – p. 99-117 UR : www.cairn.info/revue-societes-2004-4-page-99.htm.
5. *Lemaire Ph.* Ethique pour un monde incertain / Chronique de Philippe Lemaire à propos du livre d'Edgar Morin // Ethique La NRM n° 12. - Mars 2005. - http://nouvellerevue moderne.free.fr/edgarmorin_ethique.htm
6. *Morin E.* Asie et Occident, comment comprendre le vivre? Débat „Sans Tabou“ du 21 mai 2015 / Edgar Morin et François Jullien. - https://www.youtube.com/watch?v=GHYbfMNm_Kg&feature=youtu.be
7. *Morin E.* GUNi.Talks: Interviews / Edgar Morin. GUNI Secretariat November 2006. – video. – <http://www.guninetwork.org/resources/guni.talks/edgar-morin>
8. *Morin E.* Il n'y a pas de solution, mais il y a une voie/ Edgar Morin. - mardi 19 mai 2015 <http://www.altermonde-sans-frontiere.com/spip.php?article28553>
9. *Morin E.* Introduction à la pensée complexe / Edgar Morin . – Éditions du Seuil. – 2005. – 157 p.
10. *Morin E.* La Méthode : Volume 5, L'humanité de l'humanité : l'identité humaine / Edgar Morin / Français Éditeur : Seuil Collection : Points Essai Format : Poche, 2003. – 400 p.
11. *Morin E.* Les sept savoirs nécessaires à l'éducation du futur / Edgar Morin – Unesco, Paris, 1999. – 67(71) p.
12. *Morin E.* Science avec conscience / Edgar Morin. – Paris, Fayard. Réédition, édition de poche, Coll. “Points”, 1990. – 315 p.
13. *Morin E.* Seven Complex Lessons in Education / Edgar Morin. – video. – <https://www.youtube.com/watch?v=oUfqZE-Ywts>
14. *Poirier N.* Entretien avec Edgar Morin / Poirier Nicolas, Fouré Lionel // Le Philosophoire 2/2004 (n° 23), p. 8-20. - URL : www.cairn.info/revue-le-philosophoire-2004-2-page-8.htm.
15. *Sánchez A.* Human Nature. Interview with Edgar Morin / Written by Ana Sánchez. - <http://metode.cat/en/Annual-Review/Monographs/Human-nature/Interview-with-Edgar-Morin>

Волынец Л. Л.

ІДЕЇ ГУМАНІЗАЦІЇ ОБРАЗОВАННЯ В ФІЛОСОФІЇ ЕДГАРА МОРЕНА

В статті освітлені філософські ідеї гуманізації освіти сучасного французького мислителя Е. Морена. Ці ідеї є органічним виміром його парадигми складності. Гуманізацію освіти Е. Морен розглядає в контексті життєвої необхідності глибоких суспільних трансформацій і зв'язує їх, в першу чергу, з проблемою людських знань і підходами до їх отримання.

Ключеві слова: Е. Морен, гуманізація освіти, парадигма складності, трансформація.

Volynets L.

IDEAS OF EDUCATION HUMANIZATION OF EDUCATION IN PHILOSOPHY OF EDGAR MORIN

The article considers philosophical ideas of education humanization of the modern French philosopher, also well-known in the world, Edgar Morin. These ideas can be considered a natural dimension of his paradigm of complexity. Morin considers education humanization in the context of vital importance of deep social transformations and connects them with the problem of human knowledge and approaches towards knowledge acquisition.

The article regards Morin's views concerning crisis in science and human cognition and understanding of the world as the reason for global crisis including educational one. It also considers Morin's views concerning the need of fundamental changes in scientific paradigm of cognition. Paradigm transformation assumes a turn to a different way of reality cognition, development of a complex way of thinking, and change of Cartesian paradigm of separation and simplification by a paradigm of holistic and complex vision. According to Morin, humanization of education is aimed at enabling humanity to exit from civilized barbarism and develop the ethics of the world and society.

The author also pays attention to such philosophical ideas of Morin as importance of interdisciplinary approach to cognition, integration into learning of its previously ignored methods (aesthetic, poetic, intuitive, etc.), and development of emotional and psychical culture in order to affirm the paradigm of complexity.

The article considers Morin's interdisciplinary approach to the study of the phenomenon of human as a complex human, in particular as a "bio-psycho-social wholeness". In addition, the author considers the problem of education contents and modern concept of encyclopedism, as well as major tasks of education humanization in Morin's philosophy. The latter aspect involves a new generation of pedagogues, interdisciplinary approach to structuring educational contents, development of complex, contextual, and global thinking, teaching ethics of global understanding, fostering recognition of different levels of personal identity, etc.

Morin's ideas of education humanization point to the need for eradicated rethinking of educational process, its goals, objectives, organizational approaches, and contents' choice and structuring. Simultaneously, these ideas present a constructive suggestion for deep transformation of humanity.

Keywords: E. Morin, education humanization, paradigm of complexity, transformation.